

(əvvəli ötən sayımızda)

Kimmer və sakların Herodotun iddia etdiyi kimi Ön Asiyaya m.ö. VII yüzillikdə gəldikləri haqqında fikirler tarixi faktlarla təzib olunmaqdadır. Saklar Ön Asiyaya daha erkən dövrdə gəlib Azərbaycanda, o cümlədən Urmiyə gölü ətrafında və İkiçayarası ərazidə məskunlaşmışdılar və onların burada məskunlaşmış olduqları ərazi samilər tərəfindən Namri adlanırdı.

Elamda hakimiyyət varisliyi ənənəsi eynilə türklərdə olduğu kimidir, hökmdar öldükdə hakimiyyət onun qardaşına keçirdi və onun oğlanları hakimiyyətə yiyələnmək üçün əməllərinin ölümünü gözləməli idilər. Elam kralı Urtaki öldükdən sonra hakimiyyət onun qardaşı Umman Aldasa keçdi, onun ölümündən sonra isə hakimiyyət Urtakinin oğlu Teomana verildi. (Smith G. 1875, Səh. 162)

Assuroloq A.Virt Elamda titulun və tanrı adının türkçə şərh edərək yazırdı: "Elamlılarda hökmdarların "kudur" ünvanı mövcud idi, bu Bibliyada da öz əksini tapıb. "Kudur" sonradan hunlardakizəmətli, alıanlamı daşıyan "kut/kutu"ünvanı ilə eyniyyət təşkil edir. Elam dilindəki "kudur" sözü "xidmət edən" kimi izah edilir, lakin "kudur" Babillərdə Tanrı anlamı daşıyır. Türklərdə bu ünvan "kut" və "kutlu/kutluq" şəklində ifadə edilir və mənası xoşbəxt, səadətli deməkdir. Mən əminəm ki, elamlıların "Turqu" və ya "Turku" tanrısı türklərin də tanrısı olmuşdur. Alaroidlərdə də Tarxu tanrı adı eyni kökdən gəlmədir, finlərdə bu "taxol" şəklində mövcuddur. Elamın Teuman kralının adı Hunların ilk hökmdarı Teoman adı ilə eynidir". (A.Wirth, 1905, Səh. 201)

F.Şpiqel də Norrisin şərhini qəbul edirdi. "Perslər Babil mixi mətnlərində Elam adlandırılan ölkəniUvaca, yəni Uca adlandırdılar. Bisütun yazısının sak və ya midiya dili adlandırılan ikinci mətnində bu ölkə Afarti adlanır. Afarti adını ilk dəfə Norris müəyyən etmişdir. Bu üç addan hansının xalqın öz adı olduğunu müəyyən etmək istəsək o zaman bisütunun ikinci mətnindəki Afarti adı xalqın öz adı olduğunu qəbul etmək olar. Pliniy Elamla Midiya arasındakı sərhəddə yaşayan xalqı Amardi adlandıraraq onların sak mənşəli olduğunu qeyd edir. (Spigel F. 1863, Səh. 130)

Elam mətnlərinin sonrakı təhli Norrisin Afarti kimi oxuduğu adın əslində Amarda olduğu müəyyən olunmuşdur.

M.Nibur Ön Asiyanın qədim etnoslarının türklərdən ibarət olduğunu qəbul edərək Susun, Elamın və bütün İrənin Assuriya dönəmində

gəlişləri m.ö. V minilliyin başına təsadüf edir". (A.Billerbeck, 1893, Səh. 24)

Billerbek adı Anşan olan ölkənin xalqının anşanlılardan ibarət olan əhalisinin dilinin kassi dili, amardların danışdığı apri dili və sus/xuz dili olmaqla üç dialektədən ibarət hesab edirdi. Bu dillər sumer və akkad dilləri kimi aqqlütativ quruluşa malik idi. Billerbekə görə Sumerin hökmdar xalqının dili ilə anşan dili eyni kökə malik olub qohum dillər idi. Babilin işğalından

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

türk-tatarlar tərəfindən məskunlaşdığını yazmışdır. (Nibuhr M. 1857, Səh. 144)

Alman tarixçisi A.Billerbeck də Elamın əhalisini siyasi baxımdan türk və turanlı adlandırmaqdan ehtiyat edərək onları qədim monqollar adlandırır: "Susun quzey və qu-

zey-batı dağlıq ərazilərini erkən tarixi dövrlərdə ağ rəngli, orta boylu və möhkəm bədən quruluşuna malik, braxikefal tipli, bizim qədim monqol irqi adlandırdığımız xalq yaşamaqda idi. Onları iskitlər də adlandırırlar. Bu xalqın haradan gəlib Ön Asiyada yerləşdikləri tam aydın deyil. Lakin onlar çox səmərəli xalqdır, hara gedirlərsə orda yüksək mənaviyyətə zəmin yaradır, həmişə təkmilləşməyə meyillidirlər, sənətkarlıqda mahirdirlər, dilləri sadə və lakonikdir;ox, yay və nizə onların daimi silahlarıdır. Onların bölgəyə gəlmə ilk tayfaları atı minik və yük heyvanı kimi özləri ilə gətirmişdilər. İlk döyüş arabaları da bu monqollara məxsus idi ki, misirlilər onunla ilk dəfə m.ö. III minilliyin sonlarında tanış olmuşdular. Qədim monqolların Ön Asiyaya köçləri yüz illərlə davam etmişdir. Ölkəni quzeydən başlayaraq öncə Urmiya ətrafında, sonra isə Ardilan (Ardilan türkçə dağılların eli deməkdir)və Luristanda və digər ərazilərə yerləşən bu xalqın ilk

sonra Elamda hakimiyyətə gələn kral Kudur Naqhunta olmuşdur. Naqhunta elamda tanrı adıdır. Kudur sözünü Seys kassi dilində "xidmətçi və yükdaşıyan" kimi tərcümə edir.

Əfsanəyə görə Kudur Naqhunta iki fərqli xalqı eyni hakimiyyət altında birləşdirmişdi. Qara neqroid irqə mənsub düzənlikdəki əhalini və dağlarda yaşayan ağ irqə mənsub xalqıyunan müəlliflərinin yazdığı əfsanəyə görə Memnon Şəfəq ilahəsi Eosun və Efiop Titonun oğlu idi. Onun anası əslində dağlıq Kassinin şəfəq saçan qarlı dağlarının ilahəsi, Susun ilahə Avrorası idi. Memnon Babil tanrısı Kudur Naqhunta adını qəbul etmişdi və Elamın çoxsaylı hökmdar sülaləsinin əsasını qoymuşdu. Kudur Naqhunta Memnonun özü idi yoxsa onun varisidir, bu yunan əfsanəsi bunu aydınlığa qovuşdurmur. (A.Billerbeck, 1893, Səh. 35)

Simaşki Zaqros dağlarının aşağı ətəklərində Elamın arxasında indiki Fars əyalətində İsfahan

yaxınlığında yerləşirdi. Simaşki sülaləsi e.q. 2030-1890-cı illər arasında Susda hakimiyyətə yiyələnmək Elamda hakimiyyət sülaləsinin əsasını qoymuşdular. Şimaşki sülaləsinin hakimiyyətdə onlara qohum tayfalar olan Sakkalmah xanədanı əvəz etmişdir. Elam Şimaşkilərin və Sakkalmahların hakimiyyəti dövründə Asiyanın batısında ən güclü bir dövlətə çevrilmişdi. Onların hakimiyyəti dövründə Elamın öz ərazilərini daha da genişləndirməsi səhədlərinin qarşısı Babilə Hammurapinin hakimiyyəti tərəfindən alındı. (T. Bryce. 2009, Səh. 718)

Kudur ünvanı ilə bərabər Elamda uzun müddət hakimiyyətdə olan (e.q. 1850-1505)hakimiyyət sülalələrindən biri də Sakkalmah

kazax-qırğızların kiçik ordasının açın tayfasının boy adı olduğunu yazır. (V. Radlov, Səh112)

Y.Yusifov Sakkal sözünü "elçi" kimi izah edir. Sumer dilini türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə araşdıran Osman N. Turan sumerlərin Sakkal sözünün eynilə türk dillərindəki "Ağ saqqal, müdrük" anlamı daşdığını yazır. (Osman N.Tuna. 1990)

Sakkal sülaləsinə mənsub bir çox hökmdar adları eynilə türk adları kimi ifadə olunur: Atakuşu, Kutuçuluş, Kuturşilxak, Attameral, Eberət, Kuk-kirvəş, Tan-uli və s.

Elamda Teuman, Kurtaqkimi türkcə olan kral adları ilə yanaşı türkcə olduqları şübhə doğurmayan Taru, Kutur, Kığ, Atta, Kuduz, Ebar kimi hakimiyyət sülalə ünvanları mövcud idi.

Rus assuroloq Zinaida Raqozina Elamda məskunlaşan xalqın dilinin turani və ya ural-altay mənşəli olub sumer-akkad dili ilə qohum olduğunu yazır. Elam adı da turanlı mənşəyə malik idi və Akkad adı kimi "dağlıq ölkə" mənası daşıyırdı.

sülaləsi mənsubları olub Sakkal ünvanı daşıyırdı. Sakkal-mah Elamın ali hökmdarı olub mənası "Böyük sakkal" deməkdir. Əyalətləri idarə edən hökmdarlar isə sadəcə Sakkal ünvanı daşıyırdılar. Sumer dilində Sakkal sözünün mənası eyni türk dilində olduğu kimi "ağ saqqal, müdrük" deməkdir. Sumerlər bu sözü titul kimi vəzir və elçi anlamında da işlədirlər.

Sumerdə tanrı Enlilin oğlu yeraltı dünyasının öküz surətindəki tanrısı Nerqalın vəzirini tanrı Namtar Sakkal ünvanı daşıyırdı. Göytürk xaqanlığı və Türqəş xaqanlığında daSakkal hakimiyyət titulu idi. 706-cı ildə Türqəşlərin xaqanı Sakal xaqan oldu. Xaqanlıqdan öncə o Talas ətrafı ərazi olan Ulunun hakimi idi. Çin mənbələri onun titulu Sakal tutuk olduğunu yazırlar və sakkal sözünün də saqqal anlamında izah edirlər. (V. Radlov, 1989, Səh. 220)

Türklərdə Sakal boy adları da mövcuddur. V.Radlov Sakal-telenqit çuyların boyu, Kara sakalı isə

Elamlıların turani mənşəyə malik olmaları Assur abidələrindən də görünür. Assur divar baryef abidələrində tikinti işləri görərkən təsvir olunan elamli əsirlərin dik almaçıq sümüklü və geniş yastı sifət quruluşları onların turanlı olduqlarını sübut edir. (Zinaida Raqozina, 1902, Səh. 256)

Cənubda yerləşən Elamın Susiana bölgəsində əhalisinin böyük əksəriyyətini turanlılar təşkil edirdilər. Babilədən də öncə mədəniyyət mərkəzi olan Elam e.q. XXIII əsrdə böyük bir ərazini işğal etmək qüdrətinə malik idi. Bu ölkə Asiyanın qərbində bir çox irqlərin sərhəddində yerləşirdi.

Qədim zamanlarda turan ünvanı bu ölkədə hakim mövqeyə malik olmuş, etnik və mənəvi cəhətdən tam üstünlük onaməxsus idi. Məhz o, öz dilini istər rəsmi ünsiyyət vasitəsi, istərsə də ümumi danışq dili kimi başqalarına qəbul etdirirdi. (Lenorman F. 1895, Səh. 309)

(ardı gələn sayımızda)